

Kitap İncelemesi

Panoptikon 2.0: Alternatif Medya ve Karşı Gözetim

İlknur Doğu Öztürk (Dr. Öğr. Üyesi)
Doğuş Üniversitesi Meslek Yüksekokulu
iozturk@dogus.edu.tr
Orcid: 0000-0001-6459-0845

Başvuru Tarihi: 18.08.2018
Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2018
Yayınlanma Tarihi: 21.01.2019

Öz

Bora Ataman ve Barış Çoban tarafından derlenen, Panoptikon 2.0: Alternatif Medya ve Karşı Gözetim isimli eser, iletişim teknolojilerinin gelişimi ve değişimi ile ortaya çıkan gözetim olgusunu eleştirel perspektiften ele almaktadır. İncelenen kitap, toplumun sürekli gözetim altında tutulduğu sistemin karşısında yer alan karşı-gözetim pratiklerini araştıran on üç makaleden oluşmaktadır. Gözetim ve karşı-gözetim kavramları, derleme kitap içerisinde yer alan makalelerde, güç ve iktidar, sanat, aktivizm, sosyal hareketler, mahremiyet, yurttaş gazeteciliği ve alternatif medya ile ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Çoban ve Ataman'ın karşı gözetim konulu derleme kitap içinde yer alan araştırmaların tümüne inceleme içerisinde yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, Gözetim, Karşı-Gözetim, İletişim Teknolojileri, Alternatif Medya.

Book Review

Panoptikon 2.0: Alternatif Medya ve Karşı Gözetim

İlknur Doğu Öztürk (Asst. Prof. Dr.)
Doğuş University Vocational School
iozturk@dogus.edu.tr
Orcid: 0000-0001-6459-0845

Date Received: 18.08.2018
Date Accepted: 10.12.2018
Date Published: 21.01.2019

Abstract

Panoptikon 2.0: Alternative Media and Counter-Inspection, compiled by Bora Ataman and Barış Çoban, discusses the phenomenon of surveillance that emerges with the development and change of communication technologies from a critical perspective. The book examined, consists of thirteen articles investigating the counter-surveillance practices facing the system in which the society is kept under constant surveillance. The concepts of surveillance and counter-surveillance are discussed in the articles included in the compilation book, in relation to power and authority, art, activism, social movements, privacy, citizen journalism and alternative media. All of the researches included in the compilation book about counter-surveillance by Çoban and Ataman are included in the review.

Keywords: Panopticon, Surveillance, Counter-Surveillance, Communication Technologies, Alternative Media.

**Panoptikon 2.0: Alternatif Medya ve Karşı Gözetim.
(Der.) Çoban, B., Ataman, B. (2018).
(Tahir Emre Kalaycı, Çev.). 1. Baskı. İstanbul: Kafka**

İletişim teknolojilerinde zaman içerisinde yaşanan değişim ve gelişim, birey ve toplum düzeyinde bir dönüşüm başlatmıştır. Bu nedenle, Marshall McLuhan tarafından toplumla ilişkide belirleyici bir unsur, Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından ise toplumu kontrol etmeye yarayan ideolojik araçların kaynağı olarak eleştirilen teknoloji, yeni bir dünya düzeninin yaratıcısıdır. Bu yeni düzenin en belirgin sonuçlarından birisiyse yaratmış olduğu gözetim olgusudur. Sürekli olarak gelişim gösteren teknolojinin, günlük hayatın önemli bir parçasına dönüşmesiyle, söz konusu günlük hayatın denetlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Lyon'a göre (2006), böylece nesneleşmiş ve gözetlenen bir toplum meydana gelmiştir. Gözetim, görmek ve görülmek üzerine temellenmiş bir sistemi ifade etmektedir.

Toplumsal sistemi koruyup devam ettirmeyi sağlamayı amaçlayan bu gözetim toplumunda, teknolojiyle ilişkili bir aygıt olarak medya, oldukça önemli bir role sahiptir. Foucault (2006) tarafından, söylem kavramı ile medya ve iktidar ilişkisi açıklanırken ön plana çıkan araç olan ana akım medya, ticari kaygıları olan kurumların oluşturduğu bir yapıyı ifade etmektedir. Toplumsal hareket temelli alternatif medya (akt. Ataman ve Çoban, 2015, 98) hem ana akım medyaya karşı alternatif bir mecra olma hem de "kendi medyanı yarat ve/veya kendin medya ol" yaklaşımları temelinde ele alınmaktadır. Alternatif medya genel olarak, ana akım medyanın sürekli yeniden ürettiği egemen toplumsal sistemin hegemonik söylemine karşı yine aynı söylemsel düzlemde eleştiriler getiren medya olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz ve Ataman, 2015, 143). Alternatif medya konusuna odaklanan akademisyenler Barış Çoban ve Bora Ataman, özerk bir çalışma alanı olarak ele aldıkları ve yeni bir yaşam pratiği olarak benimsedikleri bu kavram çerçevesinde "*Alternatif Medya ve Toplumsal Hareketler*" isimli bir kitap serisi oluşturmuştur. Bu seri kapsamında, Ocak 2018'de yayınlanan "*Panoptikon 2.0: Alternatif Medya ve Karşı Gözetim*", Bentham'ın mimari bir temel üzerine inşa ederek yarattığı ve Foucault (2006) tarafından gözetlenenin sürekli görülebildiği bir yapıda iktidar metaforu olarak kullanılan panoptikon kavramını (akt. Özdel, 2012, 24), alternatif medyaya odaklanarak, gözetimin karşısından bir bakış açısıyla tartışmaktadır. Bireylere tüketim kültürünü aşıl原因an kurgu, bir yandan da bu tüketim pratikleri üzerinden yeni gözetim sistemlerini oluşturmaktadır (*Toprak ve diğerleri*, 2009, 148). Çoban ve Ataman (2018) tarafından, karşı-gözetim konusunu disiplinlerarası olarak ele alan on üç makalenin derlendiği kitap, gözetim meselesi ve toplumsal gözetime karşı direniş olanakları ve karşı-gözetim ile alternatif medya ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Barış Çoban ve Bora Ataman (2018), kitabın sunuş yazısında, şirketlerin tüketici profili, devletin davranışları kontrol edilerek yönlendirilmesi gereken bireyler olarak kabul ettiği bir tüketici-yurttaş kavramı ortaya koymaktadırlar (s.7). Bu doğrultuda, modern yaşamın getirisi olan gözetleme toplumunda, karşı duruş sergileyen hareketler ve alternatif medyayla ilgili eylemlerin disiplinlerarası bir anlayışla incelendiği çalışma, alana katkı sağlayan önemli bir girişim olarak önem taşımaktadır.

Literatürde "gözetim toplumu" kavramını ilk kez kullanan Gary T. Marx tarafından 2003 yılında yazılan, "*Ayakkabıdaki Civi: Yeni Gözetime Direnme ve Onu Etkisizleştirme*" çalışmasında, iktidarın egemenliğini pekiştirmesine yol açan gözetime direnme eylemlerine odaklanılmıştır. Marx (2018), suç, terörizm ve ekonomik rekabet gibi

gerekçelerle gözetim teknolojilerinin günden güne önem kazandığını ve yapay zekâya dek uzanan teknik gelişmelerin gözetim için yeni fırsatlar sunduğunu vurgular (s.18). Lyon (2006, 13) tarafından toplumu kitlesel olarak gözetime tabi tutmayı sağlayan en önemli araçlar olarak tanımlanan bilgisayarların yurttaşların mahremiyetini tehdit eden en güçlü araçlar olduğunu vurgulayan Marx (2018), gözetimle iktidar arasındaki mahremiyet ihlali ilişkisinde, bireysel karşı çıkış boyutuna odaklanmıştır. Kişisel alanı ele geçiren gözetimi etkisizleştirmek için yurttaşların başvurduğu hamleleri; keşif, sakınma, bindirme, rol değiştirme, bozma, engelleme, kimliği maskeleyme, kırma, reddetme, işbirliği ve karşı-gözetim şeklinde sıralamıştır (s.40). Her bir karşı-gözetim hamlesini, günlük yaşamdan örneklerle, gözetim karşıtı hamleler arasında ilişki kurarak açıklayan Marx, eylem biçimi ile diğer hamlelerden ayrılan karşı-gözetim hamlelerinin ise, gözetimi yapanlara ödün verdimen, şantaj yapmak ya da işbirliğine zorlamak için kullanılmasını önermiştir (s.37). Mahremiyet ihlallerinin önüne geçmeye odaklanılarak gerçekleştirilen hamlelerin tümünü birbirleriyle ilişki kurma yoluna giderek iletişim ve işbirliği ekseninde tartışma başlatmıştır. Bulguları ve önerileri doğrultusunda, gözetim karşıtı hamleleri gruplandırarak ele alan bu çalışma alanında öncü olarak daha sonra yapılacak çalışmalar içinde önemli bir temel olmaktadır. Bireysel mahremiyeti ihlal eden gözetimin karşısında yer alan etkisizleştirme eylemlerinin merkezde olduğu, her bir hamlenin etrafıca ele alındığı, yeni araştırmaların gerçekleştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Gözetime direnmenin sanatla ilişkisini irdeleyen Torin Monahan, mahremiyet ihlallerini etkisizleştirme taktiklerini tartışarak bir yol açan Gary T. Marx benzeri bir tutumu benimsemiştir. Monahan (2015) "*Gizleme Hakkı Mı? Gözetim Karşıtı Kamuflej ve Direnişin Estetize Edilmesi*" adlı çalışmasında, gözetimin karşısında yer alarak, kendini gizlemeyi sağlayan sanatsal tasarım ve üretime odaklanmıştır. Gözetim karşıtı kamuflejler ile estetize edilen direniş, gözetim toplumlarının ayrımcı mantığına ve şiddete karşı koymaya gerek kalmadan medyanın dikkatini ve araştırmacıların ilgisini doğuran bir temsili olmaktadır (s.47). Kimlik gizleme, toplumsal normların dışında davranma, anonim bir bütünlük sağlama, misilleme gibi önleme (s.56) gibi faydalarıyla, isyanı mümkün kılan bir sise dönüşmektedir (s.60). Böylece, iktidarın kontrol arzusuna karşı koymayı sağlayan, gözetim araçlarının bakışını körelten maskeler, tespit edilmeyi önleyen giysiler ve "karşı drone" uygulamaları (Ataman ve Çoban, 2016, 40), gözetime direnirken yararlanan, sanatsal tasarım ve görsellik gerektiren araçlar arasında yer almaktadır. Hem mahremiyet ihlallerine karşı koyabilmek hem de teknolojinin sunduğu olanakları gözetimi etkisiz hale getirmek için sanatsal bakıştan yararlanan bir çerçevenin gerekliliği anlaşılmaktadır. Dronelar, biyokimlik sistemleri, yüz-göz-parmak okuma gibi tanıma ve veri toplama sistemleri, saç, ten, yüz gibi bedensel değişiklikler, dövme, makyaj, maske gibi kaynaklarla gözetim düzeneklerini bozmaya yönelik gizlenmenin sanatsal yollarının aktarıldığı çalışmada yalnızca kamufle olmanın yetersizliği anlaşılmaktadır. Mevcut karşı-gözetim amaçlı maske ve giysi gibi tasarımların görsel olarak yaratıcı olmakla birlikte gözetim sorunlarını bireysel düzeyden evrensel düzeye taşımayı başarıp başaramadığı noktasında daha derinlemesine ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Mahremiyeti ihlal edenlerin belgelenmesi, filme alınması, görüntülerin halka yayılması gibi daha aktivist çabalar "Gizleme hakkı" için kamuflej tasarımı ile birlikte gerçekleştirilmelidir. Ayrıca araştırma içerisinde, moda ve podyum üzerindeki mevcut gözetim konusunda toplumsal cinsiyet anlayışının

yarattığı aksaklık ve gözetimin cinsiyetçi davranışları ele alınmadığından bu yönde derinlemesine araştırma ile konu genişletilmelidir.

Bilgisayar teknolojisinin güçlenmesi ve yaygınlaşmasıyla gözetleme pratikleri de küreselleşmeye ve sanal ortama taşınmaya başlamıştır. Dijital ortamda kesintisiz gözetim yapılabilmesine olanak veren bir sistem inşa edilmiştir. Efe Baştürk (2018), "*Göçebe Düşünce Ve Savaş Makinesi: Deleuze'de Karşı-Gözetim'in İzini Sürmek*" çalışmasında, sürekli veri toplanması ile işleyen sosyal ağ toplumu içerisinde gözetime direnme yolu olan karşı-gözetimi Deleuzecü bir yaklaşım ile inceliyor. Deleuze, disiplin toplumlarının farklı araçlarla genişleyerek denetim toplumunu meydana getirdiğini savunur (Yücedağ, 2017, 170). Bu denetim, resmi kurumlarda başlayıp sonrasında tüm diğer toplum yapılarına yayılır.

Sosyal ağların yaygınlaşmasıyla, kullanıcıların gönüllü olduğu bir gözetim gerçekleştirilerek denetim ve kontrol sağlanır. Böylece sosyal ağların devreye girmesi ile meydana gelen post panoptikon çağına özgü bir pratik olarak ele alınan karşı-gözetim incelendiğinde, iktidar karşısında denetimden kaçışı sağlayan araçlar ile karşılaşılır. Burada bu kaçış, iktidarın üretildiği dilsel ve kültürel kodlamaları kapsayarak politik bir bağlam taşır. Deleuzecü bakış açısını merkeze alarak karşı-gözetim Baştürk (2018) tarafından, bir iktidar taklidi olarak kavranmaya olanak veren yapısı, bakış yoluyla özneleşme, kendi ile başkası arasında başkasından farklı olma hazzı ve başkası gibi olamama eksikliği arasında duygusal salınım ile ilişkilendirilerek aktarılır. Bu doğrultuda, Deleuze'un, iktidarı kendiliğın farklılaşmasına dayandırması gerekçesiyle bireysellik, gözetim ve iktidar arasındaki ilişkiyi bu perspektiften ele almanın gerekçesi olur (s.89). Baştürk (2018) karşı-gözetimi, kişisel bir temkinlilik çerçevesinde egemen güçlerin özneleştirme taktiklerine kapılmama üzerine temellendirmiştir. Gözetim karşısındaki pratiklere ilişkin tartışmaya, sosyal ağların dâhil olduğu gözetim toplumunda, mevcut düzenin koruyucusu niteliğindeki ana akım medya karşısında yine mevcut kitle iletişim araçlarının özelliklerinden beslenerek yeni medya ortamında gelişen alternatif medyanın da dâhil edilmesi önem taşımaktadır.

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan yeni medya düzeninde, gözetimi yapanlara destek veren medyanın aksi yönünde konumlanan bağımsız bir gazetecilik, demokrasinin korunması ve şeffaflığın sağlanması için önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Bora Ataman ve Barış Çoban (2018) "*Karşı-Gözetim ve Aktivist Yurttaş Gazetecilik*" adlı çalışmalarında alternatif medya, toplumsal hareketler ve karşı-gözetim uygulamalarını yurttaşlık kavramı çerçevesinde tartışmıştır. Yurttaşların aktif hale gelmesini sağlayan alternatif ve yeni bir medya düzeni, gazeteciliği etkilemiş, yeni bir tür olarak yurttaş gazeteciliğini doğurmuştur. Şeffaflık ile birlikte amatörlerin ve sıradan insanların katılımını sağlayan (Lievrouw, 2016, 128) yurttaş gazeteciliği, otoriter bir ortamda aktivist medyanın ve gözetim karşıtı mücadelenin güçlenmesini sağlayan bir pratik olarak önerilir. İlk kez haber medyasının katılımına izin verilen okuyucuların gücünü kullanan yurttaş gazeteciliği (Lievrouw, 2016, 130), geleneksel medyada konumlanan gazetecilerden, haberlere daha az düzenleme yapılması ve haberlerin amatörler tarafından üretilmesi ile farklılaşmaktadır (Kaufhold, Valenzuela ve Zúñiga, 2010, 516). Bu farklılaşmayı da gözetim yoluyla sağlanan kontrol ve otoriteyi sarsma gücünün kaynağı olarak yorumlamamız mümkün görülmektedir. Hesap verme ve denetimden kaçınılması gerekliliği vurgusu yapan Ataman ve Çoban (2018), gözetim toplumunun iletişim

boyutundaki mücadele alanı olarak yurttaş gazeteciliğini benimsemiştir. Aktivist medyanın elinde sadece “karşı-gözetim” taktikleri bulunmaktadır. Bu taktiklerden “atak taktikler” bizzat haberin yapılabilmesi anlamına gelirken, “savunmacı taktikler” ise daha çok var kalmayla, haberciliğin sürdürülebilmesiyle ilişkilidir (s.128). Korku ve kontrol ile baskı altında tutmak ve pazara gönüllü uyum sağlamış (s.127) gönüllü tüketiciler yaratma işlevleri olan kitlesel gözetimin karşısında yurttaş gazeteciliğini çözüm önerisi olarak öne sürerler. Yurttaş gazeteciliği, geleneksel medyanın sorumluluklarını yerine getirmesini sağlayacak en önemli güç kaynağı ve kontrol mekanizması konumundadır. Bu bağlamda gözetim yaparak kontrol ve denetim gücünü elinde bulunduran iktidarın yine aynı yolla gözetime maruz bırakılarak denetlenmesini sağlama olanağıyla alternatif/aktivist medya gözetim karşıtı hamleler ve eylemler için önem kazanmaktadır.

“Yurttaş Gazeteciliği, Gözetim ve Denetim” adlı makalesiyle Agneta Mallen (2012), Ataman ve Çoban ile benzer bir perspektiften meseleye yaklaşarak yurttaş gazeteciliğini yeni bir denetim biçimi olarak ele almıştır. Mallen, gözetim ve karşı gözetim konularına, kameralı mobil telefonların kullanım pratikleri üzerinden gözetleyenler ve bu gözetime maruz kalanlar çerçevesinden yaklaşır. Yurttaş gazeteciliği terimi bugün geniş bir şekilde kullanılıyor ve mevcut işlere dayalı bloglama, fotoğraf ve video paylaşımı, güncel olaylarla ilgili görgü tanıklığı yorumları uygulamaları yanında diğer kullanıcılar veya profesyonel haber kaynakları tarafından yayınlanan haberleri yeniden yayınlama, bağlantı verme, etiketleme ve değiştirme veya yorumlama faaliyetlerini içeriyor (Goode, 2009; Lasica, 2003). Mallen’a göre, bu yeni gazetecilik türü, aşağıdan yukarı işleyen bir süreç olarak yanlışlık ve ihmalleri aktarmanın bir yolu, böylece toplumsal denetimi gerçekleştirmenin de yeni bir kaynağıdır (s. 141-142). Bu yeni kaynağın elinde bulunan gözetim ve denetimi sağlayan önemli araçlardan biri olan kameralı telefonun kullanımıyla sağlanan denetim biçimini Finlandiya’da mahkemeye taşınan bir şiddet olayının video kaydı ile bir siyasetçinin ırkçı söylemlerini içeren görüntülerin kaydının yayılması şeklinde gerçekleşen iki yurttaş gazetecilik örneği üzerinden tartışır (s. 138). Yurttaş gazeteciler, sakıncalı veya suç içeren olayları, pasifçe gözlemlemek yerine, etkin bir şekilde kaydedebilecek ve yayabilecek durumda i bireylerdir (s.142). Gözetim yapanların bir tepki sonucu gözetlendiği ve bu gözetlemeyi yapanlarında pasif tüketiciden aktif yurttaşla dönüştükleri bir süreç söz konusudur. Bu dönüşüm sırasında izleyicinin katılımı, şeffaflık ve demokrasiyi sağlamak için önemli bir kavram olarak önem kazanmaktadır. Kameralı telefonlar ile yaratılan ters panoptikon (Ganaschia, 2010; Mann, 2003) ve panoptikon aynı anda var olmaktadır (s.141). Araştırma, bizlere denetim yapan iktidarın resmi olmayan yolla denetimini gerçekleştiren kameralı telefonlara, olaylara yönelik tepkileri tetikleme aracı olarak yaklaşmamızı tavsiye etmektedir. Bu doğrultuda, teknik aksaklıklar ve engel risklerine karşılık, karşı-gözetim, toplumsal denetim yapan aktif yurttaşlar yaratarak bir dönüşüm başlatmakta, hem yurttaş gazeteciliğinin bir sonucu hem de yeni medya düzeninin en önemli kazanımı olmaktadır.

Derleme kitap içerisinde yer alan ve karşı-gözetimi yurttaş gazeteciliği ile ilişkilendirerek ve yine görüntü olarak denetim sağlama örnekleriyle inceleyen bir diğer çalışma ise Dean Wilson ve Tanya Serisier’in “Video Aktivizm ve Karşı-Gözetimin Muğlaklıkları” (2012) başlıklı çalışmasıdır. Wilson ve Serisier, protesto gösterileri sırasındaki video aktivizm deneyimlerine dayanan gözetimden kaçınma pratiklerini,

olumlu ve olumsuz özellikleriyle tartışır. Yurttaş gazeteciler, hukukçular, insan hakları gözlemcileri ve video anlatıcılarının (s.178) görüş ve deneyimlerine dayanarak toplanan veriler yoluyla, video aktivizminin aşağıdan yukarıya gözlem şeklindeki işleyişini, üretim ve dağıtılmasını ve görüntünün yaygınlaşması sonrası yaşanan ve öngörülemeyen olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır (s.156). Mathiese'nin (1997), panoptikon karşısında kavramsallaştırdığı sinoptikon kavramının işaret ettiği yeni bir gözetim evresi ya da sürecine atıfta bulunulan bu araştırma, video aktivizmi teorik çerçevesi ile aktarırken karşılaşılan tehditleri, cüzzam modeli ve veba modeli ile açıklar. Cüzzam modeline göre video aktivistler açıkça cüzzamlı olarak algılanır ve çevreleri ile ilişkileri kesilir, veba modelinde mekân ızgara şeklinde bölünerek düzenli bir denetim sağlanır (s.160). Polisin bu önlemlerine karşılık, karşı gözetim uygulamalarında video aktivizm önem kazanmaktadır.

Video aktivizminin, yolsuzluk, görev suiistimalleri ve şiddeti tespit ederek belgelemesi ve tanıklık sağlaması, bu görüntülerin dolaşıma girmesi ile caydırıcı olması (s.176), bazen de "sahne arkası" pazarlık yapabilme gücü sağlayabilmesi (s.164) gibi olumlu etkileri sıralanmaktadır. Bu olumlu etkilerle birlikte, protesto edilen konuların önüne geçebilecek nitelikteki görüntülerin, farkında olunmadan, korunmak istenen kişiyi suçlamaya yol açması, insanların geçmişinin oluşturulması ve bilgilerinin dosyalanmasına kaynaklık etmesi (s. 66) gibi gerekçelerle korku ve panik yaratarak protestocu gruptan kopuşlara yol açtığı şeklinde olumsuz sonuçları da tespit edilmiştir (s.169). Bu bulgular doğrultusunda olumsuz bir sonuca erişilmiş gibi gözükse de video aktivizm, bugün alternatif medyanın yararlandığı önemli bir kaynak durumundadır. Görüntü kalitesine önem verilerek karşı-gözetim yapılması ile gözetim yapanların kendilerini gizleyebileceği maskeleyen taktiklerine başvurmasını önleyebilecek bir güç olarak kabul edilmelidir. Karşı-gözetim ve bu karşı gözetim ile elde edilen verinin haber içeriği olarak alternatif medyada yer alması, demokrasi ve şeffaf bir toplum için zorunluluktur. Bu zorunluluk, yurttaş gazeteciliği olarak ifade edilen katılımcılık içeren yeni tür gazeteciliği artık vazgeçilmez hale getirmektedir.

Katılımcı gazetecilik, bir yurttaşın veya grubun haber toplama, raporlama, analiz etme ve enformasyonu yayma konusunda aktif rol oynamasıdır (Lievrouw, 2016, 131). Kendinden önceki medya ortamlarının tümünün özelliklerine aynı anda sahip olabilen yeni medya, toplumsal hareketler ve aktivist gazetecilik alanı için alternatif alanlar yaratmıştır. Karşı-gözetim konusunu alternatif medya ve toplumsal hareketler bağlamında ele alan bir diğer araştırmacı Ramos Montero de Souza'dır. Souza, "Aşağıdan gözetim, Aktivist Gazetecilik ve Brezilya Protestoları: Mídia NINJA Örneği" (2014) içerisinde, gözetimi yeni medyanın etkileri bağlamında, disiplinlerarası bir yaklaşımla ve politik sonuçlarına odaklanarak etraflıca tartışır. Alternatif medya ve toplumsal hareketler bağlamında gözetim örneği olarak, 2013 yılında Dünya Kupası ve Olimpiyat Oyunları döneminde ortaya çıkan Jornada de Junho (Haziran Geceleri) denilen Brezilya protestoları döneminde alternatif bir basın grubu olan Mídia NINJA'nın (Bağımsız Anlatılar, Gazetecilik ve Eylem) rolünü ele almıştır. Bu dönemde Uluslar arası Af Örgütü gibi oluşumları da ilgilendiren etkili görüntüleri de içeren, hızlı yayılan çatışmalar ve keyfi tutuklama haberleri nedeniyle (s.184) Mídia NINJA'nın toplumsal sorumluluk anlayışı ile sergilediği pratikler aktivist gazeteciliğin teknoloji devrimi ile bağlantılıdır (s.195). Katılımcı nitelik sergileyen basın kuruluşu, karşı-gözetimi temsil eder, işlenmeden ham olarak kayıtların yayılması, yatıştırıcı ve yanlış tutuklama ya da şiddet uygulanması sırasında karşı savunma ve kanıt toplama

işlevleri (s.187) ile gösterilerin etkisini artırır. Etkileşim ve örgütlülük yaratma olasılıkları sunan (Castells, 2010) yeni medya, hesap verilmesi gereken görüntüleri kamuoyunun bilgisine sunarak erişim kolaylığı sağlaması karşı gözetim eylemlerinin devamı yönünde aktivist gazetecileri teşvik etmektedir.

Hesap verme, seferberlik ve direnişi teşvik etme işlevleri ile dikkat çeken karşı-gözetimin eylemciler tarafından kullanımına odaklanan ve gözetimi eleştirel bir yaklaşımla tartışan Frances Shaw, "*Görme Duvarları: Occupy Sidney'de Protesto Gözetimi, Şekillenmiş Sınırlar ve Karşı-Gözetim*" (2013) adlı makalesinde, Occupy Sidney deneyimi örneğini incelemiştir. Shaw, iktidarı temsil eden polisin eylemlerini ve protestocuların bunlara gösterdiği tepkileri konu edinmiştir. Panoptikon'a karşı koyan pratikler üzerinden, devletin gözetim politikalarına eleştirel yaklaşan Shaw, "Aşağıdan Gözetim" eylemleriyle ilgilenerek bu alternatif gözetimin yaratıcılığının altını çizer. Dikkat ve denetim arasındaki bağı ve etkileşimi, göstericilerin polis kayıtlarından duyduğu kaygının karşı-gözetimin kaynağı olması ile açıklar (s. 202-204). Buna göre karşı-gözetim tepkileri, polisin taktiklerine karşı öfke anları, fiziksel yılgınlık, savunmasızlık ve tehlike duygusundan beslenir (s.208). Ancak burada gözetime maruz kalanların direnme yöntemlerinde mizahı, eğlenceyi tercih edenler ve karşı-gözetimi desteklemeyenler gibi farklılaşmalar karşımıza çıkar (s.209). Bu direnme tercihindeki farklılıklarda duygular ile birlikte teknolojiye erişim ve kullanımdaki eşitsizlikler de etkilidir. Kamusal alanda polis ve eylemciler arasında teknolojiden yararlanılmasındaki eşitsizlik ile denetim etkilenmekte ve karşı-gözetim bir savunma uygulaması zorunluluğuna dönüşmektedir.

Karşı-gözetimi gerçekleştirenler bağlamında, Shaw'a atıfta bulunarak gözetim konusunu ele alan Jamileh Kadivar, konuyu İran yeşil hareketi ekseninde tartışır. 2015 yılında gerçekleştirdiği, "*Sosyal ve Mobil Ağlarda Hükümet Gözetimi ve Karşı Gözetim: İran Örneği (2009)*" başlıklı çalışmasında Kadivar, 2009 seçiminden sonra ortaya çıkan ve şiddet içermeyen yeşil hareket sırasında gerçekleşen gözetim ve karşı-gözetimi daha etkili kılan unsurların neler olduğunu sorgular. Bilgisayarların gözetim amaçlı veri toplamak için kullanımına yoğunlaşan Kadivar, 2009 yılından itibaren İran'da devletin gözetim amaçlı eylemlerinde bilgisayarı kullanarak muhalifleri tutukladığı ve fotoğraflarını paylaşım sitelerine yükleyerek protestocuların kimliklerini belirlediğini aktarır (s.217). Kullanıcılar hakkında bilgi toplamaya imkân veren Facebook, Twitter gibi sosyal ağlar ile işbirliğine gidilmesi, internetin iletişimi aksatmak amaçlı olarak kasıtlı olarak yavaşlatılması, protesto, toplantı, miting, seçim gibi belirli kelimelerin geçtiği iletilerin SMS formatında gönderilmesine izin verilmemesini önemli hamleler olarak sıralar (s. 218). Sosyal ağların egemen güçler tarafından kontrol etme ve baskı amaçlı gözetim aracı olarak kullanım pratikleri ile birlikte yeni web sitesi kurmak, eski web sitelerini güncellemek, Facebook ve Twitter ile Youtube gibi platformları etkin kullanmak şeklinde aşağıdan yukarı denetleme ve katılım sağlamayan karşı gözetim eylemlerini tespit eder (s.220). Hem hükümet gözetimiyle gerçekleştirilen panoptikon hem de aktivistlerin sergilediği karşı-gözetim pratiklerinin bir arada incelenerek çift yönlü bir analiz gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yeni teknolojilerin yarattığı değişimleri toplumsal hareketler bağlamında ortaya koyarken daha önceleri seyirci olan ve yeni medya yoluyla aktifleşen bireyler için bu araçlarda görünür olmanın amaç ve sonuçlarına bağlı ayırt edici unsurlara da dikkatimizi vermemizi sağlar (s.222). Görünür olma, hükümet ile karşıtları

arasında teknolojiye erişim ve kullanma olanağı üzerinden değerlendirildiğinde, yasal yollarla gözetim yapan ile bu gözetime karşı-gözetim yaparak tepki gösteren aktivistler arasında kamusal alan üzerinde teknolojiden yararlanma konusunda asimetrik bir dağılıma dayanan belirgin bir ayrımın altını çizmektedir.

Farklı bir kamusal alan yaklaşımı ortaya koyan Neil J. Waghorn (2016), "*Gözetleyenleri Gözetlemek: Protestocunun Panoptikonu ve Dronelara Direnmek*" adlı makalesinde, gözetim konusunu insansız hava araçları teknolojisi ve iktidar mücadelesi kapsamında ele alarak havadan çekim yapan dronelerin, gözetim ve karşı-gözetim pratikleri içindeki rolünü tartışır. Waghorn, gözetim konusunda karasal düzeyde mevcut iktidar mücadelesini havasal boyuta taşıyacak bir protestocu panoptikonu fikrini benimseyerek (s. 226) protestocuların havada bir panoptikon kurmasının etkileri ile havasal ve karasal boyutta polislin tepkileri ile ilgilenir (s.227-228). İktidar ilişkilerini değiştirme aracı olan protestolar sırasında drone kullanımı yoluyla bakışın yükseklerdeki sürekli varlığı, denetime ilişkin havasal bir mimari olarak görülür. Bu sürekli bakışla, polislerin belirlenebildiği ve cezalandırılmasına yol açacak bir hapisane hücresi yaratılır (s.231). Böyle bir benzetme üzerinden etki ve sonuçları sorgularken insan hakları ve merhamet kavramları kapsamında bir çerçeve çizmemizi sağlar. Mahremiyet, Altman (1977, 67) tarafından bir kimsenin diğerleriyle etkileşim kurma süreci ve kendisine ulaşılma çabası üzerindeki seçici kontrolü olarak tanımlanmıştır. Gizlilik ihtiyacını ihlal eden gözetimin yarattığı, her zaman bir izleyen var olduğu paranoyasına vurgu yapan Waghorn, yeni teknolojilerin kullanımına karşılık verecek yöntemlerin ortaya çıkacağı öngörüsünde bulunur (s.232). Gözetimde olanların gözetim yapanları gözetmesi eylemi aşağıdan gözetim olduğu gibi (s.233) polis gözetimine karşı havada dronelerin varlığı da karşı-gözetim (s.234) olmaktadır. Ancak yazı ile asıl üzerinde durulan, protestocu panoptikonu ile gözetime maruz kalan polislin üzerinde iktidar sağlama zorunluluğu bulunmaması vurgusudur. Protestocunun gözetimine maruz kalan polis gibi resmi görevliler ise davranışları kontrol altında tutma, görevi ihmal etme gibi zorlayıcı etkileri olan karşı-gözetim pratiklerine yararlanan dronelerin pil ömrü, kamera çözünürlüğü gibi sınırlılıkları ve yasalar, seçili alanlarda uçuşmasını engelleyen yazılımlar, hackleme, sinyallerini bozmak gibi yöntemlerle direnir (s.235). Sosyal medya kapsamına dâhil edilebilecek araçlar arasında yer alan dronelar üzerine bu çalışma, karşı-gözetimde başvurulan araçların teknolojik gelişmelerle paralellik gösterdiğini; canlı yayın yapabilmesi, görüntülerin sosyal ağlarda paylaşılabilmesi kapsama alanının geniş bir yüzeyi kapsamaması gibi teknik özellikleri ile sosyal medya kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Gözetim uygulamalarına karşı koyan faaliyetler özellikle gazetecilik mesleğinin yöntem ve işleyişinde değişim yarattı. Gözetim uygulamalarına direnme konusunu gazetecilik mesleği ile ilişkilendiren Rebecca M. Rice (2017), "*NSA'nın Veri Toplamasına Medya Aktivizmi ve Kamusal Aşağıdan Gözetim ile Karşı Koymak*" başlıklı makalesinde, küresel düzeyde bilgi sızdırma faaliyetleri sonrasında gazeteciliğin dönüşümünü tartışmaktadır. Gözetim ile ilişkili yasal kanunların, gazetecilik pratiği ile örneklendirilerek aktarıldığı makalede Gleen Greenwald'ın gazetecilik yaklaşımı ekseninde aktivistlik ve sızıntı gazeteciliği kavramsal olarak açıklanmıştır. Kamusal alan vurgusu yapan Rice, Greenwald'ın gözetimin karşısında olma noktasında medyaya önerdiği kamusal alan tercümanlığı rolünü (s.251), gözetime direnmek için çare olarak sunarken kamusal alan üzerinde erişim ve açıklığın gözetim iktidarında

halkın erişememesi ve teknik olarak halka kapalı olma durumunu vurgular (s.252). Bu nedenle de aşağıdan gözetim biçimi olarak kamusal müzakere, egemen güçlerin gözetimle tüm yurttaşlar üzerinde kurduğu denetimi tersine çevirmenin, seçkinlerin gözetim altına alınarak şeffaflık sağlamanın ve belki de karşı gözetim yapanların güç elde edebilmesinin dayanağı olarak önerilir. Snowden ile görüşerek sızıntı gazeteciliği yapan Greenwald'in eylemlerini konu eden çalışmasıyla Rice esasında, dördüncü kuvvet olarak da ifade edilen gazetecilik mesleğine ilişkin bir sorgulama başlatmak ister (s.267). Böyle bir sorgulama için şüphe yaratacak, eleştirilecek, tepki yaratacak olaylar ile ilgili kamuoyundan gizlenen bilgi ve belgelerin kamuoyuna sızdırılması ve tahakküm altına alınmış, pasif bireylerin bunlar üzerine tartışabilecekleri bir kamusal alan, karşı-gözetim ile bir kesişim noktası yaratmaktadır. Bu kesişim noktasında ise aktivist gazeteciler, birleştirici ve harekete geçirici rolleri ile sosyal ağları yoğun bir biçimde kullanarak toplumsal bir sorumluluğu üstlenmiş görünmektedir.

Teknolojik gelişmelerin, tüm toplumsal sistemlerle birlikte medya üzerinde de değişim yarattığı görülüyor. Sebastian Kubitschko (2015), "*Hackerların Gözetimine Karşı Koyma ve Demokrasiyi Desteklemekteki Rolü*" makalesiyle, medyanın dijitalleşmesi sonucu günlük alışkanlık ve düzenlerin etkilendiğini belirterek, büyük veri konusuna dikkat çekiyor. Büyük verinin gözetim için bir kaynak ve aynı zamanda bir şekillendirici olması, hackerların gözetime karşı koymaktaki rollerini sorgulamaya yol açar. Bu doğrultuda Kubitschko, hackerların daha demokratik bir toplum düşüncesiyle gerçekleştirdiği karşı-gözetim pratiği olan bilgi sızdırma eylemlerini, dünyanın en eski hacker örgütlerinden biri ve Avrupa'nın en büyüğü olan KAOS Bilgisayar Kulübü (CCC) eylemlerini inceler. Çevrimiçi ortamları olarak sosyal medya, kullanıcılarının kişisel veri üretmesine dayanan bir yapıya sahiptir. Veritabanı hakkınızda ne kadar çok enformasyon içeriyorsa, o kadar hareket özgürlüğünüz var (Bauman, 2017, 65). Büyük verinin elde edildiği mekânlar olarak kentlere ve kentlerdeki pek çok gözetim biçimine odaklanan Kubitschko (s.276), kentlerin dijitalleşmesi ve veri biriktirmenin kolaylaşması sonucunda gözetimin uygulama biçimlerinin arttığını bize hatırlatır. Kubitschko, kişisel veri ile birlikte sosyal ağların coğrafi etiketleme yapılabilen konum medyası olma özelliği üzerinden gözetimin deneyimlenmesine dikkat çeker (s.278). İfade özgürlüğü ve sansür gibi uygulamalarla siyasetin, tüketicilerin mağaza ve çevrimiçi alışveriş alışkanlıklarının sürekli gözetlenmesi gibi uygulamalarla işletmelerin başvurduğu bir uygulama olarak gözetimin kapsadığı alanlar sürekli genişler (s.281-282). Alan sürekli genişledikçe gözetim yoluyla mahremiyetin ihlal edilmesi, bireylerin davranışlarının yönlendirilmesi ve kurulu düzenin devam etmesi sağlanmaktadır. Bu da demokrasi konusunda eksiklikler yaratarak iletişimin gizliliği konusuna dikkat vermeyi gerektirir. Kubitschko, kriptografi ile sağlanan iletişimde gizliliğin, sadece mahremiyetin değil enformasyonun da korunduğunu belirterek güven unsuruna vurgu yapar. Kaos Bilgisayar Kulübü hacker grubunun, kendi içlerinde koordinasyonu şifreleme yoluyla sağladığını aktararak bu vurguyu örneklendirir. Teknolojinin insan yüzü olarak ifade ettiği, teknolojiyi kuran ve kullanan insan unsurunu ön plana çıkarır (s.292-293).

Karşı-gözetimi, Türkiye'den bir sızıntı gazeteciliği örneği ve büyük veri vurgusu ile Sebastian Kubitschko'ya benzer bir yaklaşımla ele alan Behlül Çalışkan (2018), "*Halk Çin Sızıntı: Redhack Eylemlerinin Sızıntı Gazeteciliği Modeliyle Analizi*" adlı çalışmasında yeni bir gazetecilik türü olarak sızıntı haberciliğini ve alternatif

medya yoluyla işleyişini ele alır. Demokrasi çerçevesinde katılıma olanak veren internet teknolojisi, gazeteciliğin işleyişini ve yurttaşlar ile ilişkilerini etkileyerek bir dönüşüm yaratarak yurttaş gazeteciliğinin doğmasına yol açmıştır. “Hukuken açıklanması yasaklı olan gizli belgelerin resmi bir yetkili tarafından kimliğinin gizli tutulması beklentisiyle ifşası” (Pozen, 2013) olarak tanımlanan sızıntı, egosal sızıntı, itibar sızıntısı, siyasi sızıntı, kötü niyetli sızıntı, nabız yoklama sızıntısı ve bilgi uçurucu sızıntısı olarak altı kategoride ele alınır (s.304). Etkileşim ve katılım ile kavramsallaştırılan yeni gazetecilik türünü, bilgi sızdırma platformu olarak hareket eden RedHack grubunun iki sızıntı vakasını çözümlenerek inceleyen Çalışkan, bilgi sızıntılarının iktidarın panoptik dünya kurgusuna karşı çıkan bir karşı-gözetim aracı olduğunu, gazetecilik mesleğinin daha kolektif bir sürece dönüştürme etkisinin bulunduğunu belirtir. Ancak sızdırma eylemlerinin gözetimden kaçınmayı sağlayan deneyim olsalar bile sızıntı haberciliği örnekleri olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak sızıntı yoluyla elde edilen bilginin haber olarak ana akım ve alternatif medyada yer almasının sağlanması, bir karşı-gözetim aracı olarak egemen güçlerin iktidarlarını sarsabilecek bir mekanizma olarak önem taşır. Teknoloji, hacker grubun bilgiye erişerek paylaşımına sunması ile birlikte artık daha fazla şeffaflık, enformasyona erişim ve yurttaşları aktif hale getirme hatta belirli hareketlere dahil olarak kolektif davranmalarını sağlamaktadır.

Gözetim ile elde edilen bilgilerin güç kazandırması, bilginin iktidar odaklı bir ilişkinin inşa edilmesine yönelik kullanılması gözetim altında tutulanları yönetecek gücü, yönetilenlerin davranışlarını yönlendirme ve tahakküm altında tutma sonucunu doğurmuştur. Panoptikona dayalı bu işleyiş, teknolojinin sunduğu olanakları içeren yeni medya ortamı gözetimin gerçekleştirilme biçimi ve uygulama alanını genişletmiştir. Bir iktidar pratiği olarak kullanımına başvuru gözetimin kazandırdığı toplumsal denetim olanaklarına karşı direnilmesi ve yok edilebilmesi için gözetimi kesintiye uğratabilecek pratikler de giderek daha önemli hale gelmektedir.

Derleme kitapta yer alan çalışmaların odak noktasında iktidarın devamına yönelik kurgulanan gözetim toplumunu aşmaya yönelik yollar ve gözetimi etkisiz hale getirmeye dönük çözüm önerileri yer almaktadır. Eleştirel bir bakış açısı yansıtan kitap, alternatif medyanın gözetim karşıtı kullanım potansiyeliyle ilgili bulgularıyla alana katkı sağlamaktadır. Endüstri sonrası enformasyona dayanan topluma geçişte, medyanın yeni bir yönelim ortaya koyması ile doğan alternatif medya ve toplumsal hareketler meseleleri üzerine odaklanan çalışmalardan oluşan alternatif medya serisinin bu yeni kitabı, gözetim toplumuna karşı direniş biçimi olan karşı-gözetimi, tüm yönleri, eylemleri, araçları ve ortamları ile tartışmayı başardığı için önem taşımaktadır.

Derlemede yer alan makalelerde gözetim ve karşı-gözetim ile ilişkili önemli kuram ve kuramcılar tartışılarak ilgili literatüre geniş ölçüde yer verilmiştir. Kitapta yer alan çalışmalar içerisinde gözetim ve karşı gözetim; iktidar, sanat, aktivizm, sosyal hareketler, büyük veri, mahremiyet, demokrasi, gazetecilik temalarına odaklanılarak ele alınmıştır. Telefon dinleme, gizli kamera ile kayıt altına alma gibi gözetim pratiklerinin etkisizleştirme eylemleri olarak yurttaş gazeteciliği, aktivizm, hacking, sızdırma gibi karşı-gözetim pratikleri incelenmiştir. Araştırmacılar, alternatif bir medya ortamı olarak ele aldıkları yeni medyanın bilgi sahibi olma imkânı çerçevesinde geleneksel güç yapısı ve hiyerarşik düzeni sarsan etkisini ön plana çıkarmıştır. Çoban ve Ataman'ın karşı gözetim konulu alternatif medya merkezli derlemesi, alanda ilk

kez çalışanlara teorik alt yapı ve karşı gözetime aşına olup hâlihazırda bu konuda çalışmalar yapanlara ise yeni tartışma konuları sunmaktadır. Ele alınan çalışmanın temel dayanağının, teknolojinin gelişmesi ile birlikte daha da güçlenen gözetim toplumu içerisinde gözetimi yok etmek amacıyla yapılan eylemlerin neler olduğunu, etkisizleştirme eylemlerinin gücü ve etki alanlarını, pratikteki uygulamaların sonuçlarının neler olduğunu açıklamak olarak ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Altman, I. (1977). Privacy Regulation: Culturally Universal or Culturally Specific [Elektronik Sürüm]. *Journal of Social Issues*, 33(3), 66-84.
- Ataman, B., Çoban, B. (2015). Direniş Çağında Türkiye’de Alternatif Medya. B. Çoban ve B. Ataman (Der.) *Gezi Direnişi’nde Alternatif Yeni Medya ve “Çapulcu Yurttaş Muhabirler”*. (s.93-141). İstanbul, Turkey: Kafka Yayınları.
- Ataman, B. ve Çoban, B. (2016). Alternatif Medya ve Anti-gözetim. B. Çoban ve B. Ataman (Der.) *Gözetim Toplumu Panoptikon* (s.33-47). İstanbul:Ege Basım.
- Bauman, Z. (2017). Küreselleşme, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2010). *End Of Millennium* (Vol. 3). John Wiley & Sons.
- Kaufhold, K., Valenzuela, S. ve De Zúñiga, H. G. (2010). Citizen Journalism And Democracy: How User-Generated News Use Relates To Political Knowledge And Participation. [Yurttaş Gazeteciliği ve Demokrasi: Kullanıcı Tarafından Üretilen Haberlerin Kullanımının Siyasi Bilgi ve Katılımla İlişkisi]. [Elektronik Sürüm]. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 87(3-4), 515-529.
- Lievrouw, L. A. (2016). Alternatif ve Aktivist Yeni Medya. İ.S. Temizalp (çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.(2011).
- Lyon, D. (2006). Gözetlenen Toplum. G. Soykan (Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve “Panoptikon” ile “İktidarın Gözü” Göstergeleri. [Elektronik Sürüm]. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T.(2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım*. İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Yılmaz, A. S. ve Ataman, B. (2015). Direniş Çağında Türkiye’de Alternatif Medya. B. Çoban ve B. Ataman (Der.) ‘*Gezi Direnişi’nde Alternatif Yeni Medya ve Çapul TV’ Direniş Çağında Türkiye’de Alternatif Medya*. (s.141–177). İstanbul: Epsilon.
- Yücedağ, İ. (2017). Modern Toplumda Denetim Asemblajı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 161-176. Erişim: 12.06.2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/348238>